

Kapesní průvodce pro zlé časy

Už je to téměř dvacet let, co Jiří Černý a Jiří Nekvapil začali svou zprávu o mezinárodním projektu Dějiny teorií jazyka¹ slovy: „*Zatímco v Československu máme velké dluhy v lingvistické historiografii samé, ve vyspělých západních jazykovědách se už pěstuje lingvistická metahistoriografie – problémem a předmětem analýzy se stává už to, jak psát o dějinách, resp. dějiny výzkumu jazyka.*“ A uzavřeli ji konstatováním, že „*československé lingvistice sborník (a vůbec celá plánovaná série) připomíná, co všechno je ještě u nás třeba na poli lingvistické historiografie udělat. Nejde jen o to, že dosud nemáme knižně vydané obecné dějiny lingvistiky [...], nemáme ani dějiny české lingvistiky, ani např. dějiny české lingvistiky ve 20. století, nebyly systematicky zpracovány ani dějiny pražské školy, včetně její domácí a zahraniční působnosti*“.

Zatímco poznámka věnovaná problému lingvistické metahistoriografie je bohužel pro českou lingvistiku i na počátku roku 2009 stále platná, situace v naší lingvistické historiografii se na první pohled tak tristní nejeví. Na pultech knihkupectví a antikvariátů jsou k dostání (zbylé kusy) *Dějiny lingvistiky* i (mezi studenty populárnější) *Malé dějiny lingvistiky*, před dvěma lety vyšly objemné *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, loni pak encyklopedie *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Připočteme-li např. Vachkova spíš osobněji laděná *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*, *Lingvistický slovník Pražské školy*, dvě internetové slovníkově koncipované databáze osobností jazykovědné bohemistiky,² občasné sborníkové a časopisecké studie (např. příspěvek Pavla Nováka³ nebo ohlédnutí Petra Sgalla⁴), doslovy a předmluvy k výborům z děl českých lingvistů atd., je naděje, že česká lingvistika začala brát výše zmíněnou nepřímou formulovanou výzvu vážně.

Je neoddiskutovatelné, že lingvistická historiografie je nepochybnou a nutnou součástí lingvistiky. Svou zpětnou reflexí východisek, zvolených metod a otázek jí pomáhá porozumět vlastní identitě, což je podle mého názoru nutná podmínka pro utváření smysluplné podoby jakéhokoliv oboru. Jde o činnost nesmírně náročnou, a to především po stránce koncepční a metodologické (o „kvantitativní“ náročnosti nemluvě). Není proto divu, že kvalita jednotlivých příspěvků k české lingvistické historiografii kolísá. Je to daň výše zmíněné absenci kvalitní lingvistické metahistoriografie, kterou tímto platíme. Hledáme vhodný formát, metodu, výkladový rámec.

U nás spíš netradiční a velmi zajímavou formu historické reflexe lingvistiky přináší v roce

¹ Černý – Nekvapil, 1991

² Viz http://kcjl.modry.cz/studenti/sl_index.htm a <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/vecerka/vec-medailonky.pdf>

³ Novák, 1991

⁴ Sgall, 2001

2007 vydaný první svazek *Rozhovorů s českými lingvisty*, který edičně připravili mladí badatelé z Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze Jan Chromý a Eva Lehečková. Na ploše tří set osmdesáti stran přinesli prvních deset rozhovorů s významnými českými jazykovědci, jejichž badatelské počátky lze ve většině případů datovat do období padesátých a šedesátých let minulého století. Editoři a jejich generačně i pracovně spříznění spolupracovníci v rozhovorech „zpovídali“ (trochu publicisticky nadnesené označení, jak na svém blogu správně poznamenal Jaromír Slomek⁵) trojici lingvistek a sedm lingvistů: Marii Těšitelovou, Evu Hajičovou, Ivu Nebeskou, Františka Daneše, Pavla Jančáka, Miroslava Komárka, Bohumila Palka, Jaromíra Povejšila, Oldřicha Uličného a Radoslava Večerku, bez výjimky přední postavy české lingvistiky několika posledních dekád.

Odvážné cíle tohoto dlouhodobě rozvrženého projektu formulují editoři jasně v krátké předmluvě: „*má ambice stát se neformálními dějinami české lingvistiky druhé poloviny dvacátého století*“. Snaží se využít specifickou neopakovatelnost a v jistém smyslu intimnost, kterou formát rozhovoru nabízí (neplatí samozřejmě univerzálně – viz opakované a prefabrikované výlevy všemožných „celebrit“), a zachytit / uchovat tak jiný, jedinečný pohled na určitá období české jazykovědy. Na dobu, kterou sami aktéři rozhovorů spoluutvářeli, na „*praktický život vědecký uprostřed Evropy*“, na „*utváření profesní specializace vědce-lingvisty*“, místy i s přesahem k „*obecnější výpovědi o poslání vědce-lingvisty*“. A co je velmi důležité, editoři chtějí „*v neposlední řadě přispět k poznání vývoje české (jazykovědné) bohemistiky*“.

Na základě uvedeného se tedy ve formě vybraných akcentů rýsují obrysy představy, kterou mají Jan Chromý a Eva Lehečková o možné podobě (neformálních) „*dějin jazykovědy*“ a o jejíž naplnění se s celým týmem v prvním svazku rozhovorů pokusili.

Připravený řízený rozhovor – interview jako typ komunikační situace klade na své účastníky mimořádné nároky. Představuje obrovskou zodpovědnost pro tazatele, protože špatně zvolené otázky mohou deformovat nejen profil dotazované osobnosti, ale především promarnit potenciál, který v sobě takový rozhovor skýtá. Na druhou stranu rozhovor vedený dobře může lépe rozkrýt oblasti běžně zamlčené nebo jen naznačené, často potlačené tíhou akademického stylu psaní, jeho limitů i jisté obezřetnosti. Ve své občasné poloformálnosti (uveřejněné rozhovory působily velmi příjemně, přátelsky a otevřeně) poskytuje prostor pro témata, která se jen těžko a zřídka vměstňávají do akademických studií, a přesto jsou důležitá (protože mnohdy tvoří jejich neanalyzovaná východiska). A nemusí jít nutně o wittgensteinovské historky o vnuknutí převratné teorie při čtení popisu autonehody v novinách nebo o sheldonovskou inspiraci dětmi točícími se na kolotoči, byť i takové příběhy mohou přinést leccos zajímavého.

Vhodnou ukázkou skvěle vedeného lingvistického rozhovoru představuje u nás dostupná útlá

⁵ Slomek, 2008

kniha *Jazyk a zodpovednosť*⁶, která zachycuje sérii rozhovorů francouzské lingvistky Mitsou Ronatové s Noamem Chomskym. Způsob, jakým vede Ronatová rozhovor, poskytuje detailnější pohled na to, co bývá nutně schematicky popsáno v různých přehledech historie lingvistiky a jen stručně naznačeno v premisách jednotlivých studií. Dobrý tazatel vede s dotazovaným výzvědný „spor“, nebojí se účelové konfrontace, která může vést k hic et nunc přehlídce argumentů, v přehledové sekundární literatuře těžko reprodukovatelné. Věřím, že takové rozhovory by měly odhalit to implicitní, obecné, zajímavé. Měly by prozkoumávat rámce, inspiraci, východiska a opodstatnění jednotlivých zastávaných postojů a výsledků práce, jež činí z dotazovaného výjimečnou osobnost.

Editoři zvolili trochu jinou cestu, která však většinou odpovídá jimi deklarovanému záměru – spolu se svými kolegy dávají dotazovaným maximální prostor pro vyprávění a jednotlivé dotazy jim slouží především k rozkrytí co největšího prostoru pro rozvíjení rozhovoru. Nesnaží se být konfrontační, zajímá je zejména dobový kontext, podmínky, v nichž vznikaly práce jednotlivých osobností. Soustředí se na organizační záležitosti, na různá (okolnostmi daná) omezení, nikoliv speciálně na „technické“ vědecké problémy – ty jsou sice v jednotlivých rozhovorech roztroušeny, ale většinou nejsou středem pozornosti. V rozhovorech se tak mísí osobní pohled s výčtem faktů, hodnocení s popisem, což sice klade větší nároky na čtenáře, ale zároveň přináší v dialogu tolik potřebnou plasticitu výpovědi i dotazované osobnosti.

Obecně je možné říct, že rozhovory paradoxně spíš, než by představovaly jednotlivé osobnosti na pozadí jejich badatelských východisek, předpokladů, zachycují dobu jejich působení. Nenabízejí procházku dějinami idejí, ale spíš tehdejší lingvistickou každodenností (míněno však bez byť jen špetky pejorativnosti!). A to koresponduje s vytyčenými cíli projektu.

Kvůli jisté srovnatelnosti jednotlivých rozhovorů zvolili editoři základní schematický rámec otázek a témat zaměřený na motivaci jednotlivých osobností ke studiu jazykovědy, na vlivy, které je osobnostně i profesně formovaly, na historické okolnosti jejich profesního života, na výhledy v jejich budoucí práci i na další utváření české jazykovědy a některá specializovaná témata (Ústav pro jazyk český, problematika spisovnosti, „světovost“ české jazykovědy, téma jazykových korpusů aj.). Tím sami stanovili priority, na druhé straně však nebránili projevům specifického zaměření jednotlivých lingvistů. Jak se v průběhu rozhovorů ukázalo, nejen tazatelé, ale i dotazovaní vyčlenili závažná témata vztahující se k minulému i současnému stavu české jazykovědy. Jistou časovou dynamiku přitom rozhovorům poskytuje i přece jen určitý věkový rozdíl mezi jednotlivými osobnostmi a různé vzájemné vztahy a pozice, v nichž se dotazovaní během své životní dráhy nacházeli.

⁶ Chomsky, 1995

Úroveň rozhovorů je proměnlivá – velmi zajímavé pasáže se střídají s „historkami z natáčení“ (vzhledem k dobovým okolnostem častokrát spíš neveselého). Také délka je místy nevyrovnaná (třináct stran Ivy Nebeské nebo dvacet tři stran Miroslava Komárka kontrastuje se čtyřiceti stranami Františka Daneše), což je samozřejmě ovlivněno nejen dovednostmi tazatele, ale také výřečností tázaného. Nejvíce se výše naznačenému konceptu rozhovoru à la Ronatová – Chomsky přiblížila Věra Procházková, zejména v rozhovoru s Františkem Danešem. Odpovědi Františka Daneše se především její zásluhou místy blíží až jakýmsi minipřednáškám odhalujícím opravdu zajímavé momenty Danešova lingvistického uvažování. Naopak trochu zklamání může přinést rozhovor s Miroslavem Komárkem, který je až příliš stručný a debata se tak ne vždy hlouběji dotkne významu díla tohoto předního českého lingvisty.

Jak bylo zmíněno výše, těžiště se nachází v líčení dobového pracovního kontextu – v každodennosti lingvistické práce od studijních a kariérních počátků až po současnost. Jednotlivé osobnosti ve všeobecné shodě líčí většinu mapovaného období jako mnohdy nelehkou zkoušku lidského charakteru, jako dobu, která na dlouho omezila nezanedbatelné možnosti a potenciál české poválečné lingvistiky. Jak připomíná Eva Hajičová, v jistých ohledech bylo možné chápat tato omezení i jako určitý stimul, jehož důsledkem bylo mnohdy vysoké intelektuální vzepětí s obdivuhodnými výsledky. I přesto ve všech výpovědích stále zůstává ona epocha především odsouzeníhodným varováním a stává se tak vlastně i výzvou současnosti s jejími nesrovnatelně většími možnostmi. A v těchto okamžicích je svědectví účastníků mimořádně cenné, protože nabývá povahy rady zkušené a respektované osobnosti. Smutným potvrzením jeho hodnoty budiž to, že podobný rozhovor s doktorem Jančákem už nebude možné zopakovat.

Za velmi důležité a svým způsobem určující je třeba považovat časté momenty, v nichž jednotliví lingvisté odhalují kořeny svého lingvistického myšlení. A to nejen z období předvědeckého (neakademického – je zajímavé číst o inspirativních a široce vzdělaných středoškolských profesorech!), ale zejména pozdějšího. Konkrétními zamyšleními dávají konkrétní obsah donekonečna opakovanému, ale místy spíš jen rámcovému a nekonkrétnímu tvrzení o velkém odkazu a jasném zdroji – o návaznosti české poválečné lingvistiky na tradice Pražského lingvistického kroužku. Domnívám se, že při současné koexistenci několika výzkumných paradigmat mnoho odchovců české lingvistické tradice (co ji charakterizuje?) postrádá více explicitních úvah o metodologických východiscích vlastního školení, o teorii specificky „pražského“ lingvistického výzkumu (není však pravdou, že by žádné neexistovaly – viz např. řadu statí H. Prouzové, A. Jirsové a N. Svozilové ve Slově a slovesnosti týkajících se klíčových pojmů pražského strukturalismu⁷). A tak jako postrádáme více teoretických zhodnocení těchto rámců a východisek,

⁷ Slovo a slovesnost, ročník 49, 1988 (podrobněji v seznamu literatury) nebo např. výběrově v Helbig, 1970.

chybí nám v psaní o dějinách naší jazykovědy hlubší charakteristiky výzkumných paradigmat. V případě pražské školy se nabízí připomenutí trochu zapadlé (sic!) Sériotovy monografie⁸ o myšlenkových kořenech a základních pojmech středoevropského (nejen lingvistického) strukturalismu, která přímo vybízí k mnoha zamyšlením o klíčových pojmech v duchu skutečného smyslu lingvistické historiografie. Pro tu by mělo být jedním ze základních úkolů uvažování o charakteristických a velkých tématech doby, o myšlenkových rámcích, z nichž vyrůstají díla lingvistické teorie i jejich současné a následné aplikace. Nemenší úkol pak představuje srovnání teoretických postulátů s jejich uplatněním při praktickém výzkumu. To vše zmíněná Sériotova monografie nabízí, české lingvistické historiografii to však zatím spíš chybí.

Další zajímavá témata otevírají třeba i úvahy některých lingvistů o generační propasti, která zeje v dějinách české poválečné jazykovědy a kterou pocítují zejména nedávní absolventi a adepti lingvistiky, nebo evergreen české jazykovědy – problém spisovnosti. Neméně poučným může však být při čtení Rozhovorů také obrácení perspektivy – v jistém ohledu totiž přinášejí rozhovory i svědectví o samotných tazatelích – tj. o mladé generaci českých jazykovědců. Z obsahu pokládaných otázek vyvstává obraz o jejich předmětech zájmu, o tom, co oni považují za důležité, případně kontroverzní (například téma jazykového korpusu, zmíněná problematika spisovnosti, možnosti podoby kolektivní spolupráce, úloha Ústavu pro jazyk český a jiné). Pravda, v předmluvě přislíbených kontroverzí je zatím spíš pomálu (a nijak vyhroceně formulovaných), na to jsou tazatelé příliš uctiví. A není divu: velký věkový rozdíl – často jsou tazatelé žáky žáků dotazovaných – občas způsobí, že někteří dávají vzpomenout na různé postavy z Platonových dialogů. Ale věřím, že plodné kontroverze postupně vyvstanou samovolně s nárůstem počtu oslovených lingvistů.

Na závěr je bohužel nutné upozornit na jednu nemilou okolnost, která vydání knihy provázela a která je pro potenciálního kupce důležitá. *Rozhovory s českými lingvisty I* naleznete na pultech českých knihkupectví ve dvou verzích: v prvním a prvním opraveném vydání. To první se naneštěstí vyznačuje absencí finálních korektur (byť je editoři pro nakladatele připravili) a odlišuje se od vydání opraveného také poněkud horší kvalitou tisku. Pokud tedy máte zájem o tu podobu publikace, která je nejbližší představám editorů, rozhodně sáhněte po vydání opraveném. Je vůbec trochu na pováženou, že vydavatel první (nevydařené) vydání z prodeje nestáhl!

Navzdory některým výše zmíněným diskutabilním momentům nelze než četbu Rozhovorů doporučit. Těm, kteří se s českou jazykovědou teprve seznamují, může posloužit jako dobrý orientační rozcestník (a to nejen díky lingvistickým miniprofilům nebo obsáhlé výběrové bibliografii), těm obeznámenějším přináší trochu netradiční vhled do doby nedávno minulé. Je to svým způsobem příručka naděje a inspirace, která může nejen přispět k naplnění deklarovaného

⁸ Sériot, 2002

záměru editorů – svébytnou formou zmapovat naši především poválečnou jazykovědu, ale zároveň může poskytnout i stimul a oporu. A to nejen těm, kteří s vědami o jazyce začínají nebo se jim již věnují, ale i těm, kteří třeba pocítují obyčejné lidské kolísání v době, jež stále odmítá rozumět povaze Aristotelem zdůrazňované přirozené touhy po poznávání a poznání! Nejen jazyka, řeči a věcí souvisejících.

CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E. (eds.) (2007): *Rozhovory s českými lingvisty I*. Praha: Dauphin.

Literatura:

ČERNÝ, J. - NEKVAPIL, J.(1991): Mezinárodní projekt Dějiny teorií jazyka. *Slovo a slovesnost*, 52, s. 129–133.

ČERNÝ, J. (1996): *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.

ČERNÝ, J. (2005): *Malé dějiny lingvistiky*. Praha: Portál.

ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J. (eds.) (2008): *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri.

PLESKALOVÁ, J. – KRČMOVÁ, M. – VEČERKA, R. – KARLÍK, P. (eds.) (2007): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia.

HELBIG, G. (1991): *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Praha: Academia.

CHOMSKY, N.(1995): *Jazyk a zodpovědnost*. Bratislava: Archa.

JIRSOVÁ, A. (1988): K pojetí systému a struktury v klasickém období české lingvistiky. *Slovo a slovesnost*, 49, s. 155–164.

MACHOVÁ, Svatava, CHVÁTALOVÁ, Klára, VELČOVSKÝ, Václav. *Slovník osobností jazykovědné bohemistiky* [online]. [2004] , 13. 3. 2007 [cit. 2009-03-10]. Dostupný z WWW: <http://kcjl.modry.cz/studenti/sl_index.htm>.

NOVÁK, P. (1991): K poválečným osudům české lingvistiky. *Slovo a slovesnost*, 52, s. 183–193.

PROUZOVÁ, H. (1988): K pojmu rovina v českém lingvistickém myšlení. *Slovo a slovesnost*, 49, s. 329–341.

SÉRIOT, P. (2002): *Struktura a celek. Intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě*. Praha: Academia.

SGALL, P. (2001): Ohlédnutí pražského lingvisty za dvacátým stoletím. *Slovo a slovesnost*, 62, s. 241–257.

SLOMEK, Jaromír. *Rozvázané jazyky českých lingvistů* [online] 8. 11. 2008 [cit. 2009-03-03]. Dostupný z WWW: <<http://jaromir-slomek.blog.tyden.cz/clanky/2518/rozvazane-jazyky-ceskych-lingvistu.html>>.

SVOZILOVÁ, N. (1988): K vývoji pojetí funkce. *Slovo a slovesnost*, 49, s. 64–71.

VACHEK, J. (1999): *Prolegomena k dějinám Pražské školy jazykovědné*. Jinočany: H+H.

VACHEK, J. (2005): *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum.

VEČERKA, Radoslav. Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů. *Linguistica Online* [online]. 2007, roč. 3, č. 3 a 4 [cit. 2009-03-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/vecerka/vec-medailonky.pdf>>. ISSN 1801-5336.